

DEN ENESTÅENDE ANDEN – relationstænkning i risiko for selvsving

Knud Erik Pedersen

»Den nære relation« er gennem de seneste år sat i fokus med en serie af nye socialpolitiske tiltag: kontaktperson-, støtteperson- og mentorordninger inden for social-, sundheds- og undervisningssektorerne. I døgnforanstaltninger for børn og unge har kontakt- eller primærpædagogfunktionen fortsat en central placering,

Den personlige/professionelle relation er dermed et centralt omdrejningspunkt eller medie i tidens socialpolitiske og -pædagogiske tænkning. En tænkning, hvis pointe er klar, men samtidig forekommer mig for snæver og letkøbt. Spækket med højstemte forventninger, men luftig af substans. Begrænsninger i rækkevidde, indre modsigelser og dilemmaer medtænkes sjældent.

I det følgende vil jeg se disse ordninger som parallelle eksempler på nye tankefigurer, der kan betegnes ved »påtvungen autonomi« eller »intimiseret professionalisme«. Som konglomerater af svært forenelige, modsigelsesfulde elementer. Foranstaltet selvregulering og solidaritet i to-somhed.

Vores narrative tid understreger ordenes væsentlige betydning som fortælling. Den faglige retorik følger for tiden tit paroler som: »Individet konstitueres først i sin relation til den anden«, »Mennesket er sine relationer« og »Relationen kommer før individet«. Tænkningen centrerer sig ofte alene om én krumtap:

En til en-relationen, hvor bruger/elev/klient står ansigt til ansigt med sin hjælper/læremester/behandler i et kontaktførløb. Dynamikken indrammes af overbegreber som relationsarbejde og relationskompetence (Juul og Jensen, 2003).

Også i faglige sammenhænge (konferencer, supervision, indberetninger) tales der ofte om sociale relationer i en indskrænket (restringeret) sprogkode på linje med hverdagssprogets forenkling, der fortætter og underforstår meningsindholdet og skjuler kompleksitet og modsætninger. Det går ud over indsigt og forståelse. Der er ikke megen faglighed i det.

I abstrakt forstand betyder relation »en forbindelse mellem to enheder«. I matematikken er det emnernes formelle egenskaber, der søges bestemt i

Knud Erik Petersen er mag.art. i psykologi, specialist i psykoterapi og supervision, og har egen konsulentvirksomhed med bl.a. supervision af socialt arbejde.

E-mail: solknud@mail.tele.dk

deres forbindelser til hinanden (afstand, hastighed, position m.v.). Emnerne og deres relationer indrammes af det univers eller felt, de indgår i. Relationer er forskellige efter, hvilket univers eller system vi refererer til.

I de sociale og pædagogiske fag er det særligt sociale relationer, forbindelser mellem mennesker, vi er optaget af. Og »det, der sker i udvekslingen mellem mennesker«, er et afgørende fokusområde både i det praktiske arbejde og i den teoretiske tænkning. Den sociale relation fremtræder som et delt genstandsområde, et koblingsled for praktikerens og teoretikerens.

I fare for selvsving....

Hvad er det så for selvsving, der truer tidens tale og tænkning i det sociale og pædagogiske felt?

For det første er tendensen til *idealisering* af en til en-relationen betænkelig. Det lyder, som om »relation« signalerer noget godt og i sig selv sundt og positivt. »Det vigtigste er at få etableret en relation til den unge«, »Relationen er målet, aktiviteten et middel« eller: »Hans udvikling står og falder med, om vi kan etablere en relation til ham«.

Men sociale relationer kan jo være både flygtige, giftige og skadelige: Udnyttelse, mobning, magtmisbrug, krænkelser, svigt og mishandling er med til at skabe de sociale problemer, vi sigter på at afhjælpe i socialt arbejde. Så »en social relation« er ikke i sig selv prisværdig. Den kan lige såvel skabe lidelse og medvirke til at fastholde en person i afhængighed og en (selv)destruktiv livsstil. Og generelt er sociale relationer præget af ambivalens, asymmetri, modsætninger og begrænsninger.

For det andet fokuseres der tit på det *emotionelle og dialogiske aspekt* af interaktionen, uden at andre bærende momenter får plads i forståelsen. Det risikerer at overbetone én side af forbindelsen, ja nærmest at absolutere den. Som om den indfølelse samtale, dialogen ansigt til ansigt var det eneste væsentlige indhold. Og som om idealet for alle relationer i socialt arbejde kan være følelsesmæssig tilknytning i en gensidigt forpligtende kontakt. Forskningen i psykoterapi viser rigtig nok vigtigheden af autenticitet, empati, interesse og engagement i »mødet med den Anden« (Yalom, 2003; Stern, 2004). Men hverdagslivets arenaer kræver andet og mere end dialogisk samtale: praktisk problemløsning, uddannelse og arbejde, ernæring og hygiejne, rekreation og konflikthåndtering m.m.

Faktisk ved vi godt, at mere kontante eller udvendige elementer tit er bærende for relationerne, også i socialt arbejde:

- økonomiske og materielle ydelser (penge, mad, tøj, bolig og cigaretter m.v.)
- aktiviteter og samvær
- adgang til faciliteter (værested med udstyr)

- praktisk hjælp til problemløsning
- undervisning, rådgivning og vejledning samt
- formidling af kontakt til andre instanser.

Falder nogle af disse elementer væk, truer det relationen, der kun sjældent hviler i sig selv som ren dialog-kontakt.

For det tredje er klient-hjælper-relationen *indlejret i en større systemsammenhæng*, hvor en til en-relationen har et begrænset spillerum. Den tid og det rum, relationen har at udfolde sig i, er begrænset (f.eks. angående fortrolighed), og oftest deltager andre medarbejdere og brugere parallelt med de to hovedpersoner. Som regel indgår kontaktpersonen i et socialt praksisfællesskab, så der er tale om en delt praksis, hvor kolleger på skift varetager kontakten og opgaverne på mere eller mindre lige fod. Institutionen er gennemgående den bærende platform for de materielle og sociale ydelser, som i stor udstrækning formidles i en delt praksis (vagtplaner, arbejdsdeling, vikarer, m.v.) (Pedersen, 2002).

Som ansat og lønnet medarbejder bæres kontaktpersonens indsats i vid udstrækning af institutionen som system. Og er dermed forpligtet på de vilkår og muligheder, der udlægges af de aktuelle politiske, administrative og faglige myndigheder (f.eks. skærpet kurs over for ungdomskriminalitet, aktiveringskrav, indberetningspligt, dokumentation af indsats og effekt).

Det er slående, at tidens førende parole på det socialfaglige niveau – kvalitetsudvikling – meldes ud samtidig med, at økonomisk opbremsning, resourcestyring og -kontrol er de dominerende temaer på det politiske og administrative plan (Kulegravningsrapporten, 2003). Samtidig med at stadig flere sociale tiltag inddrager frivillige og private netværk, eller udliciteres til enkeltpersoner (diverse kontaktpersonordninger) og større private entreprenører. Der er fare for, at der drives rovdrift på kærlighedens bæredygtighed og ildsjælens ansvarlighed for »den nære relation«.

Teser og perspektiv

Måske er optagetheden – eller besættelsen – af forestillingen om »den gode relation« et svar på tidstypiske brudtendenser i det urolige moderne liv (Skårderud, 2002) og savnet af »et menneskeligt ansigt« i det rodløse individs møde med det offentlige institutionssystem (Dahl, 2004)?

Spiller ordene på en underliggende længsel efter en stabil omsorgsfuld relation, som vi låner fra privatlivets ideelle primær-relationer (Giddens, 1996, taler om »det rene forhold«)?

Måske refererer begrebet »den gode sociale relation« til en dybde-metafor (Lakoff, 1996), der trækker på følelsesmættede forestillinger om en eksistentielt bekræftende omsorg i den tidlige forælder-barn-kontakt; der,

hvor den ontologiske sikkerhed/tillid har sit udspring. En kærlighedsrelation på liv og død.

Måske kan man sige, at begrebet »den nære relation« i professionelt regi indebærer et håb om »social healing« ved at koble tidligere oplevelser af svigt, brud og afvisning an til længslen efter en autentisk omsorgsfuld kontakt, der kan hele fortidens sår – tab og traumer. En oase i orkanens øje. Et hjemsted, en havn – en kærlig favn som modgift til angst, opsplitning og uforudsigelighed. En reformulering af længslen efter »Den Eneste Ene« – transformeret til »Den Enestående Anden« som idealmodel for socialt og pædagogisk arbejde.

Men: »It takes two...« og relationers dynamik er dialogisk. Der er tale om en gensidig udveksling, hvor begge parter bidrager til duetten. Det er ikke muligt for den ene part (fuldt ud) at kontrollere og bestemme over den anden. Der er tale om gensidigt med- og modspil indlejret i et felt af materielle og sociale betingelser.

Kontekst og styrende rationaliteter

I socialt arbejde er det basale grundlag for klient-hjælper-relasjonen oftest en social foranstaltning med et sigte, et afgrænset tidsperspektiv, afmålte ressourcer og et begrænset mandat. Bortfalder bevillingen, betyder det at relationen brydes. De professionelle en til en-relationer er dermed sårbare. Bl.a. over for indsigelser udefra.

Samtidig indgår der også andre typer af relationer, f.eks. individ-system-relationer i borgerens samspil med diverse offentlige væsner. Vi søger f.eks. om institutionsplads til børn, om undersøgelse på hospital eller nedslag i skat i forhold til fagligt-administrative instanser, dvs. formelle bureaukratiske forvaltninger. Instansen er »et kontor«, formelt bureaukratisk og neutralt. Det betyder, at mødet mellem borgeren og »kontoret« ofte bliver ansigtsløst, upersonligt. Og dermed uden den responsivitet, anerkendelse og bekræftelse, der skal til for at mobilisere en eksistentiel tryghed og tillid som bærende grundlag for en åben dialog i et ligeværdigt møde mellem mennesker.

Kontoret forholder sig strategisk og formelt, man kunne kalde det uniformeret, og forfølger en *foranstaltningsrationalitet*. Kritikken af systemverdenen for »skrankepaveri«, »papirusseri« og kold anonymitet udspringer af denne instrumentalitet.

Vi må se sociale relationer i forhold til deres sammenhæng, deres kontekst, for at forstå, hvad vi har med at gøre. Eksempelvis taler vi om kontakten mellem en socialarbejder og en ung inden for en socialpædagogisk sammenhæng: Døgninstitution, kontaktpersonordning i socialforvaltningen, opsøgende klubvirksomhed m.v. Her iværksættes der sociale foranstaltninger, som er udmålt og reguleret efter Servicelovens bestemmelser og

en lokal forvaltningspraksis. Grundlaget er, at der skønnes at forekomme en social nødsituation, der ønskes kontrolleret og udbedret. Ressourcerne tildeles efter en *foranstaltningsrationalitet*, der bygger på:

- en dokumenterende skriftlig udredning af aktuelle problemstillinger og tidligere indsatser,
- udmåling af hjælpebehov i forhold til relevante lovparagraffer,
- indstilling til foranstaltning efter gældende procedurer (skriftlig sagsfremstilling til besluttende møde, evt. i særskilt økonomiafsnit eller lederforum),
- beslutning om foranstaltning, handleplan og en efterfølgende aftale, hvor rekvirenten/sagsbehandleren bestiller en offentlig eller privat leverandør til at udføre opgaven.

Foranstaltningsrationaliteten er en bureaukratisk regulerende fornuft, der skal sikre borgerne fælles rettigheder i en ensartet og retfærdig administration af lovgivningen. Derfor må den være eksplicit, skriftlig, kontrollerbar og så vidt muligt entydig. Forskellige administratorer skal ideelt udmåle samme foranstaltning efter et givent grundlag. Foranstaltningsrationaliteten er samtidig forpligtet på effektivitet og kvalitet efter en »cost-benefit-beregning«, et skøn over lavest mulig udgift for ønsket udbytte. Der er indbygget et økonomisk rationale i foranstaltningsrationaliteten (udgiftsbegrænsning). Foranstaltningsrationaliteten er dermed tæt bundet til den aktuelle politik og lovgivning, der retter sig mod generelle forhold og standarder, og kun giver et begrænset spillerum for individuelle hensyn og skøn.

Socialarbejderen, som er udførende led i indsatsen, er derimod forpligtet på det konkrete livs behov og problemstillinger med den unge under en udtalt handletvang her og nu.

Indsatsen er forpligtet på en omsorgsrationalitet og en arbejdskultur, der er væsensforskellig fra forvaltningskulturen. Socialarbejderen står i direkte forbindelse med den unge, typisk i et delt hverdagsliv.

Arbejdet forløber her efter en *omsorgsrationalitet*, der grunder sig på:

- konkrete behov i hverdagslivet
- individuel vurdering og hensyntagen (positiv særbehandling)
- fleksibilitet, omstilling og improvisation
- uformel kontrol og feedback
- mobilisering af maksimale ressourcer
- en mundtlig upoleret sprogkultur
- forpligtelse til løbende dialog og forhandling

Det betyder, at sagsbehandlerens succeskriterier i arbejdet – det hun bliver anerkendt og rost for i tråd med foranstaltningsrationaliteten – ofte står i skarp kontrast til det, der fremmer og bekræfter socialarbejderens arbejds-

gang. Kulturerne står ofte i klar modstrid med hinanden (Sagsbehandleren: »Jeg skal have det på skrift og præcist begrundet som indstilling til gruppemødet næste torsdag«), og parterne risikerer at spænde ben for hinanden og personlige arbejdskulturernes modsætninger (Socialarbejderen: »Den tilbagelæned bureaukrat! Hun forholder sig kun til paragraffer og procedurer uden at se den unges behov for hjælp lige nu og her!«). Uden forståelse for hinandens betingelser. Mange socialarbejdere klager højtlydt over, at systemets professionelle er langt de tungeste at danse med, og at det slider mere end selve arbejdet med de unge. Mange sagsbehandlere beklager sig over de urimeligt krævende, udisciplinerede socialarbejderes overbud og løst faglighed. Det kræver en høj grad af gensidig information, indsigt i hinandens arbejdsvilkår og et forpligtende samarbejde i et fælles perspektiv for indsatsen med den unge at opnå fælles fodslag. De forskellige rationaliteter skal samordnes under et fælles engagement, der kan håndtere de dilemmaer, barrierer, frustrationer og modsætninger, som strukturerer kulturmødet mellem systemverden og livsverden.

I det projektorganiserede forsøgs- og udviklingsarbejde optræder sammenstød mellem rationaliteterne særligt voldsomt, der hvor projektet drives som en fremskudt satellit i lokalområdet med egne rum og omgangsformer, og man "glemmer" at organisere den gensidige inddragelse og kommunikation mellem moderforvaltning og projekt som et fast bindeled. Projektsatellitten risikerer da at rive sig løs og leve sit helt eget liv efter omsorgsrationaliteten. For så pludseligt (senest ved forsøgsperiodens udløb) at befinde sig i håbløs modsætning til forvaltningens dominerende foranstaltningsrationalitet. Mange ildsjæles projekter er brændt ud herved.

Til illustration af kollisionen mellem rationaliteterne i socialt arbejde vil jeg fremhæve et aktuelt eksempel. Der har for nylig rejst sig en markant kritik af socialforvaltningernes praksis mht. foranstaltningen »fast kontaktperson« til børn og unge (Serviceloven, § 40, stk. 2, nr. 7). Kritikken demonstrerer kollision mellem rationaliteterne. Vejledningen til loven i 1997 beskrev ny-ordningen således:

»En fast kontaktperson udpeges for børn og unge, der skønnes at have behov for en fast voksenkontakt, som barnets eller den unges familie ikke anses for at kunne opfylde«. Derpå følger et portræt af kontaktpersonen, som en personligt kvalificeret voksen, som den unge helst i forvejen skal have et tillidsforhold til. Og: »En mulig kontaktperson vil derfor ofte skulle findes i barnets eller den unges nære omgivelser, f.eks. en pædagog, lærer, en klubmedarbejder en idrætstræner eller en anden voksen person, som barnet eller den unge har tillid til«.

Medens lovens ånd og bogstav så absolut forfølger en omsorgsrationalitet (for øvrigt positivt realiseret de fleste steder i landet ifølge en evalueringsrapport, Warming og Glavind Bo, 2003), gøres der nu store bestræbelser

for at regulere, trimme og standardisere ordningen ud fra økonomiske og forvaltningsmæssige kriterier. Et kritikpunkt i Københavns Kommunes aktuelle undersøgelse af kontaktpersonordningen er, at de private personligt udvalgte kontaktpersoner (omkring 2/3 af de kommunalt hyrede kontaktpersoner) ikke gav systematiske tilbagemeldinger til sagsbehandleren/forvaltningen. Konklusionen lyder, at indsatsen er for dyr og dårlig, hvorfor der foreslås en standardiseret ordning med et fast korps af kontaktpersoner med 5 timers betaling pr. uge pr. barn/ung. Målet er bedre og billigere indsats. Problemet er, at foranstaltningsrationaliteten slår så benhårdt igennem som omkostningsbegrænsning, at omsorgsrationaliteten sparkes ud. F.eks. overser den »tilbundsgående undersøgelse af kontaktpersonområdet med henblik på at finde baggrunden for de markante udgiftsstigninger« (Notat, Kbhs. Komm., 10. kontor, 2. juni 2004), at forvaltningen selv har undladt at afkræve eller tilbyde disse kontaktpersoner en opfølgende faglig kontakt, skriftlig rapportering m.v., og derfor ligger som man selv har redt. Det centrale mål for ordningen har været et lokalt alternativ til døgnanbringelse. Et mål, som end ikke er forsøgt opgjort i undersøgelsen. Dermed reduceres den individualiserede indsats til en institutionaliseret standard, der udhuler det oprindelige sigte med kontaktpersonordningen. Et nederlag for omsorgsrationaliteten, der for alvor bliver trængt gennem en formalisering og standardisering af ordningen.

Medtænker vi ikke konteksten som en overgribende sammenhæng, risikerer vi at »pseudo-privatisere« og individualisere relationerne i det sociale arbejde (Pedersen, 1999) uden blik for deres magtmæssige, ressourcemæssige og instrumentelt bærende grundlag. Det kan f.eks. gøre en afgørende forskel for interaktionen mellem en ung og en pædagog, om de mødes gennem et beskæftigelsesprojekt med aktiveringskrav, et fritidstilbud om cirkus eller som ansat versus indsat på en sikret institution. Relationen *er* deres forhold, og forholdet er naturligvis præget af den sammenhæng, det er indlejret i. Magt, kontrol, tvang/frivillighed, instruks/dialog, støtte/sanktion og sociale gruppetilhørsforhold er centrale momenter i konteksten. Momenter, der profileres efter virksomhedens karakter: Behandlingstilbud, jobtræning, sanktion for kriminalitet, klubtilbud, m.v.

Institutionalisering og rationalitet.

Det gennembrud af (semi)private ordninger med udlicitering af offentlige opgaver til enkeltpersoner, vi har set gennem de seneste år, låner også legitimitet og drivkraft fra en udbredt kritisk skepsis over for institutionsløsninger. Den overordnede faglige kritik af systemverdenens forvaltningsrationalitet (bureaukrati, anonymitet og distance som inkarneret logik) følges på interaktionsplanet op med begrebet institutionalisering.

Institutionalisering kan i det sociale felt f.eks. bestemmes således:

»Omsorg og pleje af individer i institutioner og deres tilpasning til institutionsrutiner og/eller deres tab af tilpasning til livet uden for institutionen« (Websters online Dictionary).

Begrebets kerne er her umyndiggørelse med indlæring af hjælpeløshed, afmagt og apati til følge. Der formuleres en modstilling mellem »det frie individ som subjekt« og »det objektgørende magtsystem«.

Rene Spitz' undersøgelser af hospitalisme og tidlig deprivation i 1940'erne og 50'erne (Spitz, 1985), Erving Goffmans beretninger om anstaltens effekt på psykisk syge (Goffman, 1967) og nutidige undersøgelser af unges ophold på lukkede institutioner (Levin, 1998) er parallelle hertil. De svarer stort set til resultaterne fra fængselsforskningen, der yderligere markerer modstillingen mellem ansatte og indsatte. Foucault's radikale institutionskritik, der fokuserer på samfundsmæssig magt og kontrol i bredere forstand, er også på linje med denne tænkning om institutionalisering. Vægten ligger her på offentlig skæbnevareragelse, magtsystemers inddæmning og kontrol af afvigende menneskelighed, der forstyrrer den sociale orden.

Et mere generelt begreb om institutionalisering gives af sociologen C. Argyris. Han betegner det som institutionslivets iboende tendens til at lukke sig om sig selv og forsvare sig mod kritik gennem forsvarsrutiner (Hermansen, 2003). Han hævder, at institutioners interessenter søger at maksimere egen indflydelse og betydning. Institutionens oprindelige formål suppleres med et motiv til fremme af personalets behov, ofte på tværs af rekvirenters og brugeres interesser. Systemteoriens begreb om institutioners reproduktion ved »autopoiesis« er parallelt hertil. Medarbejderne opbygger rutiner, der sætter sig som træge vaner og risikerer at gentages blindt, selv om de under ændrede betingelser medfører fejl. Ledelsen har investeret i et image af sig selv som frontfigurer for »den gode institution« og søger at undgå anfægtelser heraf. Dissonansen (uoverensstemmelsen) mellem værdier og handlinger skal være skarp og skal påtales direkte og konkret, for at korrektioner kan slå igennem som ændringer. Men kritiske bemærkninger holdes ofte tilbage eller udtrykkes som generelle og uspecifikke. Et sådant institutionsprog er ifølge Mads Hermansen udtryk for »hensynsbetændelse«, idet kritikken forbliver uforpligtende og uden personlig adresse. Socialarbejdere hævdes at vægre sig mod at udøve kontrol og kritik af andre og at have det bedst med at være omsorgsfulde og støttende. Det reducerer jo også risikoen for, at andres kritik skulle ramme en selv. Institutionens tankefigurer (thought style) eller ideologiske forestillinger om sin funktion, interne relationer m.v. bliver styrende for medarbejdernes »habituelle læring«. De socialiseres til ensartede selvfølgelige opfattelser, der blokerer for alternativer og forandring. Tendensen til faste kategoriseringer (benævnelser konstruerer verden) betyder stereotypi. Mads Hermansens billede af institutioner og institutionalisering fremgår klart af følgende formulering: *»Det er (...) altså farligt at oprette institutioner. De bliver på en vis måde*

selvblinde i deres og medarbejdernes interesse for at opretholde platform og felt for magt og indflydelse» (Hermansen, 2003). Som modstykke her til stiller Hermansen det pædagogiske udviklingsarbejde. Her bliver der mulighed for at stille eksplicitte farlige, undersøgende spørgsmål til den etablerede praksis. Og lede efter systemoverskridende svar. – Jeg vil tilføje jobrotation, selvstyrende grupper og ekstern supervision som modspil til institutionel selvtilstrækkelighed og lukkethed, også på det sociale og pædagogiske arbejdsfelt.

Psykologen Ida Schwartz hævder i sin bog »Socialpædagogik og bragte børn (2003)«, at: »Alle institutioner danner over tid en bestemt *institutionel orden*, der har det med at blive en fasttømret realitet, som de professionelle genskaber gennem rutiner, regler og handlemønstre (...). Rutiner og regler betyder sikkerhed og forudsigelighed for de professionelle, men kan nemt føre til et standardiseret liv for børnene, med for lidt plads til børnenes individualitet, og de værdier de har med fra deres egen livsverden« (Schwartz, 2003, s. 18).

Her ses institutionalisering som en orden, der strukturerer den pædagogiske virksomhed i retning af standardisering. Individuel udfoldelse, dialog og autenticitet i kontakten står på spil over for systemmagt og -træghed. Begrebet forbindes i høj grad med den sociale kontrol, der indgår i anbringelse som foranstaltning. Bogens beskrivelser fra praksis demonstrerer klart farene ved institutionsanbringelser af børn og unge, selv om den gølge instrumentalitet, der fandtes i den tidlige institutionsforskning, i dag er brudt gennem en generel opmærksomhed på omsorg og kontinuitet. Omsorgen sikres et vist spillerum allerede gennem foranstaltningsrationalitetens målbestemmelser, om end den er af et andet væsen og vanskelig at operationalisere.

Institutionaliseringebegrebet kommer let til at svæve over vandene som dækkende alle fænomener, der angår etablering og ændring af diverse institutioner. Men vi taler faktisk også om bløde institutionsformer, ja, vi taler om hjemmet, familien, sportsklubben og hele spektret af foreninger o.l. i civilsamfundet som institutionsliv. Nogle er »græsrodsbevægelser« med en lav grad af formalisering i løst knyttede fællesskaber, andre er interesseorganisationer med socialt, kulturelt eller politisk sigte og en højere grad af formalisering (vedtægter og procedurer, bestyrelse, formandskab, revisor, m.v.). Vi kan ikke leve et moderne hverdagsliv som enkeltstående individer, men må finde sammen, deles om opgaverne og koordinere bestræbelserne. Altså organisere os i og som institutioner. Institutionsbegrebet kan derefter bestemmes som:

Sociale grupperinger eller fællesskaber, der organiserer sig som et socialt system med en vis formalisering (skriftlige vedtægter) til regulering og fremme af deltagerens interesser, udgør efter offentlig godkendelse institutionelle aktører i samfundslivet.

Har man »papir på hinanden«, anerkendt ved offentligt myndighedsstempel, udgør man herefter en reguleret social flerhed, en institution. De bløde institutionsformer fremstår oftest som frivilligt indgåede aftaler i gensidig interesse mellem brugerne og offentlige myndigheder. Det sociale liv i Danmark er »fra vugge til krukke« reguleret og organiseret gennem et væld af offentlige, private og miksede institutioner.

I samme moment vil jeg reservere begrebet *institutionalisering* til at betegne *målrationalle instrumentelle interessers gennemslag i institutionslivet* på bekostning af de deltagende subjekters med- og selvbestemmelse. Institutionaliserings betyder dermed følger af tiltag, der funktionaliserer institutionslivet som middel for eksterne mål og interesser. Det kan ud over forvaltningsmæssige tiltag være medarbejdernes privatøkonomiske eller personlige behov, lederes behov for personlig profilering og karriere m.m. Men den dogmatiske kritik som »lukket betonfabrik« med iboende tendens til simpel reproduktion og selvbeskyttelse skal finde en mere afbalanceret plads blandt dynamiske perspektiver, der indrømmer aktører og relationer mere livsrum i institutionslivet.

Relationens rum, spor og dynamik

Inden for den ramme, konteksten sætter, har sociale relationer et vist råderum, gennemsyret af den måde, der interageres på. Omgangsformerne er afgørende for de affektive aspekter (varme-kulde, nærhed-distance, ligeværdig-nedladende, gensidig-ensidig, harmonisk-genstridig), altså den følelsesmæssige tone og intensitet i forholdet. Det, vi kan kalde *det dialogisk-afektive spor* i relationen, må naturligvis afstemmes efter, hvilke funktioner de to parter indgår i med hinanden, altså via *det instrumentelt-funktionelle spor*. Hvad går deres mellemværende ud på (relationens funktion)? Hvad er de »fælles tredjer«, som samspillet er centreret om? Hvilket engagement og hvilke interesser har hver af de to parter i mellemværendet? Hvordan afsætter konteksten ramme og betingelser for relationen m.h.t. tid, sted, aktiviteter, deltagere, interaktionsformer og spillerum for improvisation?

Relationen kan også karakteriseres ved sin form eller struktur (symmetrisk/asymmetrisk, symbiotisk/gensidigt afgrænset, komplementær/supplementær, jf. Pedersen, 1999, s. 92), der angiver de to parters indbyrdes position.

Det funktionelle og det affektive spor kan gå op i en højere enhed (synthese) i en »*jeg-du-relation*« (Buber, 1992). Her er forholdet til den anden forpligtende ud fra både konkrete behov for hjælp og ud fra et eksistentielt engagement: Den anden er ikke kun et middel, men et mål for mig. Den andens befindende optager mig, jeg bærer en pant af den andens skæbne i mine hænder. »Jeg-du relationen« er en medmenneskelig kærlighedsrelation.

Omvendt i en »*jeg-det-relation*«. Her tjener den anden som genstand, som middel for mig. Det funktionelle spor er her rent instrumentelt: Hvordan kan jeg sætte mine interesser igennem i forholdet – uden følelsesmæssig forpligtelse på den anden som subjekt? »*Jeg-det-relationen*« optræder f.eks. i ren form i den distante handelsrelation, hvor parterne mødes på markedet som køber og sælger. Den anden er her som person ligegyldig for mig. Jeg går efter min instrumentelle interesse. Følelsesmæssige hensyn figurerer højst som moralsk betingede omkostninger eller pragmatisk »smøring« af handelsrelationen.

Socialarbejderen må fortsat bestræbe sig på videst muligt og realistisk afstemt at møde den unge i en »*jeg-du-relation*«. Gøre dialogen til omdrejningspunkt, for at kunne gøre en forskel, som åbner for nye erfaringer om social kontakt og handlemuligheder.

Det er tit grundlæggende for en konkret relationsanalyse at bestemme dynamikken i centrale samspilsepisoder (temaer i fokus, initiativtagen-reaktioner, imødekommelse-tilbagetrækning, verbale/kropslige udtryk, åbenhed/lukkethed, kontaktafbrydelser m.v.) og eftersøge, hvordan interaktionen opleves og lagres som erfaringer hos hver af de to parter. Altså, hvilken mening interaktionen tillægges på hver side af relationen. Med opmærksomhed på de forhåndsforventninger og -signaler, de går til hinanden med.

Kontakt er et gensidigt møde (berøring) på grænsefladen mellem to oplevelsesverdener:

Jeg oplever mig set og anerkendt af dig, ligesom jeg ser dig. Vi bekræfter hinandens eksistens gennem vores møde.

Kontakt er dermed et fænomen i øjeblikket. Vi går ind og ud af kontakt, tænder og slukker for vores opmærksomme tilstedeværelse. Forløbet går fra 0-kontakt, til før-kontakt, til fuld kontakt, til efter-kontakt, til 0-kontakt igen. Altså et cirkulært forløb. Kontaktforstyrrelser optræder som overspring eller brud i forskellige faser af kontaktkirklen og ved overforbrug af selvreguleringsmekanismer.

Mens kontakt er den øjeblikkelige berøring i et møde, betegner *den anerkendende personlige relation* et mellemværende, der strækker sig over tid, opretholdes trods adskillelse (separation) og går på tværs af tid, sted og sammenhæng. Den anerkendende personlige relation er dermed et forhold, der tåler en vis belastning (»at blive trådt på«) uden at bryde.

Psykologien i samspillet drejer sig i høj grad om, hvordan de to parter regulerer samspillet og kontakten. Dvs. hvorvidt de vælger at engagere sig eller trække sig, og hvilke *selvreguleringsmekanismer* der udspilles. I eksistentiel gestaltpsykologi bestemmes sådanne dynamikker som interaktionsprocesser (og ikke som individets ubevidste indrepsykiske forsvarsmekanismer mod angst og ulyst som i psykoanalytisk tænkning).

- Projektion (at kaste egne følelser og motiver ud på den anden/omverdenen) forstås som en dynamik i en interaktion, hvor personen overbelastes

i samspillet, evt. ud fra gamle lignende erfaringer i udsatte situationer. Svaret er vigtigt for resultatet.

- Introjektion er tilsvarende et reaktionsmønster, hvor personen »sluger« den andens udsagn råt uden at undersøge og fordøje det (»du er grim og ond og skulle aldrig være født«) for at undgå en truende ydre konflikt.

Andre centrale selvreguleringsmekanismer er fortrængning, deflektion (afledning over for følelsesmæssige budskaber), retrofleksion (holde sine reaktioner tilbage), intellektualisering, konfluens (flyde grænseløst sammen med den anden), benægtelse, splitting og projektiv identifikation (Polster, 1974; Hostrup, 1999).

Ved at blive gjort opmærksom på mønstret i kontaktforløbet og erkende ens egen andel deri åbnes der mulighed for at vælge sine handlinger, frem for at lade dem fungere som stereotype rygmærksreaktioner ud fra tidligere erfaringer.

Udfordringer til relationstænkning i praksis

En konstruktiv relationstænkning i socialpædagogisk arbejde må medtænke de forskellige niveauer og momenter i forståelsen af, hvad der udspiller sig i en social indsats.

Det stiller krav om, at socialarbejderen løbende søger at afklare:

- Hvad betyder konteksten/sammenhængen for mit arbejde?
- Hvad er mit mandat?
- Hvilke virkemidler har jeg i indsatsen/kontakten til den unge?
- Hvordan sikrer jeg troværdighed i min relation til den unge (holde hvad jeg lover)?
- Hvordan fastholder jeg respekt for den unges vigtige relationer til andre?
- Hvordan kan jeg tage vare på min egen andel i samspillet – især når det mislykkes?
- Hvordan genetablerer jeg dialog og kontakt, når den kikser?
- Hvordan kan jeg bære det, når arbejdet mislykkes – og komme igen?
- Hvordan undgår jeg at overtage ansvaret – tage ansvaret fra den unge?
- Hvordan giver jeg stafetten videre, når min relation til den unge skal ophøre?

Relationspædagogisk tænkning har relationen som fokus i den forstand, at de sociale indsatser *formidles gennem socialarbejderens møde med den unge*. Systemverdenen præsenterer sig, viser (en del af) sit ansigt, når socialarbejderen træder ind i den unges livsverden. Det bør ikke være ved at fortrylle sin indsats med løfter til den unge om »social healing«, men for i

en tid personligt og fagligt engageret at støtte og regulere den unge til at tage ansvar for sine behov, handlinger og udviklingsopgaver. Socialarbejderen kan være afgørende vigtig, gøre en forskel, i sit engagement i den unges liv, ingen tvivl om det.

Men den professionelle relation er tykkere og mere kompleks forbundet med sit systembagland, end den forførende forestilling om »den gode sociale relation« foregiver. Socialarbejderen må stadig kæmpe med sit bagland om sit mandat og sine ressourcer for at fastholde en realistisk »jeg-du-relation« til den unge.

Tænkningen i relationen som central akse i socialpædagogik har fat i noget helt afgørende vigtigt. Den fastholder forpligtelsen til at holde dialogen åben og til at gribe i egen barm efter etisk og faglig ansvarlighed. Frem for at misbruge den professionelle definitions magt til at kategorisere den anden ud fra fejl og mangler (diagnostisk tænkning).

Men vi skal tænke bredere, dybere og videre end til forestillingen om »den gode sociale relation« som modgift til institutionalisering for at undgå selvsving i en forsnævret praksis.

REFERENCER

- BUBER, M. (1992): *Jeg og du*, Reitzel.
- DAHL, R. (2004): Det pædagogiske »hjem« – hjemlighed som en pædagogisk metafor, s. 70-79, i: *Vera* nr. 27, maj.
- GIDDENS, A.: (1996): *Modernitet og selvidentitet*, Reitzel.
- HERMANSEN, M. (2004): Den gode institution. www.madshermansen.dk/Institutionalisierung.htm
- HOSTRUP, H.: (1999): *Gestaltterapi*, del 2, Reitzels Forlag.
- JUUL, J. & JENSEN, H. (2003): *Pædagogisk relationskompetence*, Apostrof.
- LAKOFF, G. (1996): *Moral Politics*, University of Chicago Press.
- LEVIN, C. (1998): *Uppfostringsanstalten – Om tvång i föräldrars ställe*, Arkiv.
- PEDERSEN, K.E.: *Drop afmagten – skab kontakten til usædvanlige unge*, Socialministeriet, 1999, kap. 4.
- PEDERSEN, K.E. (2002): *TurBo 3-effekten. Evaluering af et efterværnsforsøg*, UFC-unge og Århus Amt.
- POLSTER, E. & M. (1974): *Gestalt Therapy Integrated*, N.Y., Vintage Books.
- Rapport om kulegravning af særlig støtte-området for børn og unge*, Arbejdsgruppe under Socialministeriet, 2003.
- SKÅRDERUD, F. (2000): *Uro*, Tiderne Skifter.
- SPITZ, R. (1965): *The First Year of Life*, International Universities Press, N.Y., 1992.
- SCHWARTZ, I. (2003): *Socialpædagogik og anbragte børn*, Reitzel.
- STERN, D.N. (2004): *Det nuværende øjeblik i psykoterapi og hverdagsliv*, Reitzel.
- YALOM, I.D. (2003): *Terapiens essens*, Reitzel.
- WARMING, H. & GLAVIND B. (2003): I: *Når livet gør ondt*, Frydenlund, 2003.

NOTE:

Teksten her er udarbejdet på grundlag af tidligere publikationer:

»Institutionalisering«, *Vera* nr. 28, 2004.

»Relationstænkning i selvsving«, *Vilde Læreprocesser, Kronik*, 2004.

»Relationstænkning – i risiko for selvsving«, *Social Kritik*, nr. 94, 2004.